

Eerst goed kijken

Ooit was ik met docenten en studenten van de Nijmeegse vakgroep Missiologie in Sri Lanka. Het was vlak voor de bloedige en langdurige burgeroorlog, die zou duren van 1983 tot 2009 en die 70.000 slachtoffers telde. Op een dag bezochten we een centrum voor dialoog tussen christenen en boeddhisten. Katholieke priesters en boeddhistische monniken spraken elkaar daar regelmatig. Eén van de onderwerpen was het katholiek sociaal denken. Dit geeft de leiding én de leden van onze Kerk – ook in dat land – handvatten, morele kaders om met maatschappelijke veranderingen om te gaan. Het boeddhisme heeft zoiets niet in zijn leer. Juist daarom was er bij de monniken belangstelling voor. Want zij wilden hun houding bepalen te midden van de toenemende maatschappelijke spanningen. Bij die sociale leer hoort ook het programma dat kardinaal Cardijn ooit introduceerde toen hij nog directeur van sociale werken was in Brussel: zien-oordelen-handelen. Kortgezegd houdt dat in: eerst in samenspraak zo onbevangen mogelijk kijken en proberen te begrijpen wat zich voordoet. Dan pas een oordeel uitspreken over wat er wel en niet deugt en waarom je dat vindt. En ten slotte nagaan wat je actieve bijdrage, als individu, als groep of als organisatie of gemeenschap, kan zijn om goed met de situatie om te gaan.

Erik Borgman constateerde in zijn boek *Waar blijft de kerk?* dat in 1968 bij het landelijk Pastoraal Concilie in Noordwijkerhout de aanwezige katholieke sleutelfiguren iets nalieten. Namelijk om samen kritisch naar de maatschappelijke context te kijken, waarbinnen de resultaten van het Tweede Vaticaans Concilie door zouden moeten werken. En ook dat het kerkelijk spreken sindsdien vaak bleef steken in moralisme. Er werden door pastores idealen, normen en waarden voorgehouden, waarbij de vertaling naar de maatschappelijke praktijk aan de individuele kerkleden werd overgelaten.

Ik vraag me anno 2023 af: hoe kunnen we de manier van kijken van Cardijn weer oppakken? Ook in de diaconale inzet hebben we onze focus vaak versmald tot: waar zijn mensen in nood en hoe kunnen we die helpen? Dat heeft geleid tot allerlei zinvolle activiteiten. Maar onze tijd vraagt om een bredere reflectie. Er is sprake van verwarring en verharding. De gemeenschapszin verwatert en de onzekerheid groeit. Kerkgangers staan daar niet buiten. De politiek loopt landelijk en plaatselijk steeds meer achter de feiten aan en verliest aan gezag en slagkracht. Een vijfde van de bevolking is in de ban van complotdenkers en populistten. Hoe zien we anno 2023 de samenleving waarbinnen we kerk willen zijn? Hoe zijn de tekenen van de tijd? Waar wordt Gods bedoeling met de schepping verduisterd? Hoe gaat dat in zijn werk? En waar waait de Geest? Wat vraagt deze tijd van ons als katholieke christenen?

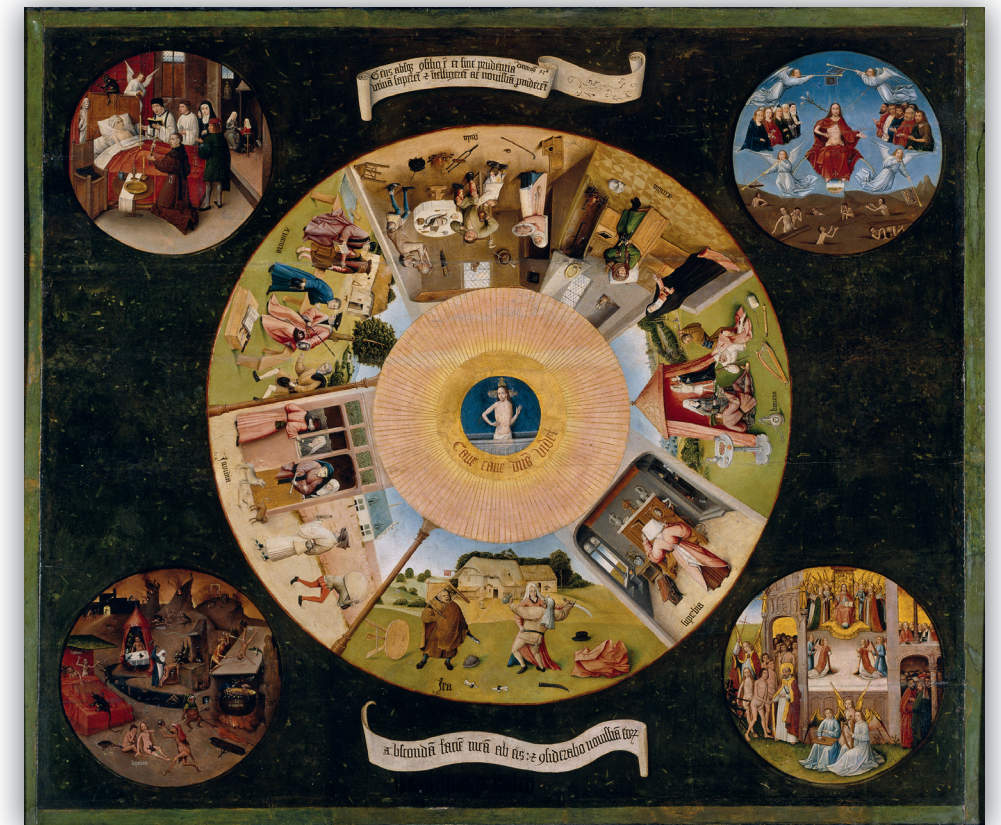
Op ons eigen erf hoor ik weinig. Daarom ben ik blij als ik iets lees dat van buiten komt en een bijdrage kan leveren. Zo las ik het boek *Het verlaten individu*

met als ondertitel *Waarom voelen we ons zo leeg?*. De auteur, Esther van Fenema (1970), is psychiater en heeft een evangelische en een joodse achtergrond. Toch zijn in haar manier van denken drie kernbegrippen van de katholieke sociale leer duidelijk herkenbaar: solidariteit, menselijke waardigheid en algemeen welzijn. Nog opvallender is dat zij bij haar waarneming van en oordeel over de huidige maatschappelijke ontwikkelingen gebruik maakt van katholiek traditiegoed: het onderscheiden van zeven hoofdzonden. Die bepalen haar focus, en dat levert verrassende samenhangen op. Om uw geheugen even op

te frissen: de hoofdzonden zijn *Superbia* (hoogmoed), *Acedia* (onverschilligheid), *Avaritia* (hebzucht), *Gula* (onmatigheid), *Luxuria* (lust), *Ira* (woede) en *Invidia* (afgunst).

Fenema spreekt alleen over Nederland. Zij gaat ervan uit dat tot het einde van de verzuiling (rond 1960) op individueel en collectief niveau deze zeven menselijke schaduwkanten minder ruimte kregen omdat er meer gemeenschapszin was en meer sociale controle. Er was meer besef van onderlinge afhankelijkheid en van ieders onvolmaaktheid. Voor de vele christenen was alleen God volmaakt. Zelfkritiek en ergens verantwoordelijkheid voor nemen was normaal. Maar er ontstond een grote drang naar vrijheid. Er kwam een proces van individualisering en secularisatie op gang. Veel mensen gingen zichzelf als God zien, als het centrum van de wereld. Ook de moraal werd steeds meer een individuele aangelegenheid. Vanaf de jaren '80 is er een groeiende invloed van het neoliberalisme. Marktwerving en winstmaximalisatie krijgen ruim baan. De overheid treedt terug en de ethiek wordt achter de individuele voordeur teruggedrongen. Succes wordt steeds meer beleefd als een individuele verdienste en mislukking als eigen schuld. Steeds meer mensen voelen zich leeg en aan zichzelf overgeleverd.

Hoe gaat Van Fenema te werk? Bij iedere hoofdzonde begint zij met allerlei losse waarnemingen. Dan geeft zij weer hoe er in de Bijbel, in de Griekse mythologie en in de latere, ook hedendaagse kunst en cultuur wordt aangekeken tegen de betreffende hoofdzonde. Vervolgens noemt zij uit haar spreekkamer als psychiater voorbeelden van mensen die in de ban ervan zijn gekomen en hoe daar vanuit de menswetenschappen naar gekeken wordt, zowel op individueel als op maatschappelijk niveau. Haar conclusie is steeds dat we dachten meer vrijheid te vinden, maar dat we in feite heel vaak onze vrijheid verloren hebben zonder het in de gaten te hebben. Juist dat maakt dat de hoofdzonden welig kunnen tieren en dat er bijvoorbeeld goud verdiend wordt aan de dingen waar we zogenaamd in vrijheid voor gekozen

Jheronimus Bosch, *De zeven hoofdzonden*. (De grote cirkel is opgedeeld in zeven vlakken: in elk vlak wordt een van de zeven hoofdzonden afgebeeld. De voorstellingen in de kleinere cirkels hebben te maken met de dood en het hiernamaals.)

hebben, maar die samenhangen met behoeften die ons zijn aangepaard door bedrijven die steeds meer van ons weten.

Dit boek heeft ook beperkingen. Als je al een cultuurpessimist bent, word je daarin alleen maar bevestigd. Als psychiater heeft Van Fenema behandelplannen die vaak slagen, ook al duurt het soms lang. Tevens spreekt ze erg gemakkelijk over "wij" alsof alle Nederlanders in even sterke mate in de ban zijn van de hoofdzonden. Daar moet je denk ik doorheen kunnen kijken.

Katholieken zijn vaak erg doenerig. Collectief is er, zeker op het niveau van parochies of bisdommen, weinig tot geen cultuur om wat meer afstand te nemen en samen goed te kijken naar wat er allemaal op ons afkomt en wat dat met ons doet. Van Fenema geeft een bruikbaar handvat voor een gesprek in bijvoorbeeld een leesgroep. Het boek zou ook besproken kunnen worden in parochiebladen. En voorgangers kan het helpen om op een minder moraliserende of spiritualistische manier over het dagelijks leven te (s)preken.

door Hans Oldenhof,
oud-dioceesaan diaconaal werker

Esther van Fenema, *Het verlaten individu*,
Prometheus, Amsterdam 2022, 277 blz., € 21,99.